

ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК 378.1

ДОСВІД РОБОТИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО З МОЛОДИМИ ВЧИТЕЛЯМИ У ВИМІРІ СЬОГОДЕННЯ

Федяєва Валентина, докторка педагогічних наук, професорка, Херсонський державний університет
ORCID 0000-0002-8658-1875
E-mail: valentina.fediaieva@gmail.com

Бутенко Наталія, кандидат педагогічних наук, доцентка, Херсонський державний університет
ORCID 0000-0003-3039-0946
E-mail: butenkoni@online.ua

У статті розглянуто актуальну проблему професійного становлення молодого вчителя. Авторами уточнено сутність поняття «молодий вчитель». Акцентовано увагу на тому, що перші кроки професійної діяльності вчителя початківця в подальшому забезпечать формування його професійної майстерності.

Досвід роботи видатного педагога В. Сухомлинського з молодими вчителями сьогодні не втратив актуальності та значущості. Власне досвід формування майстерності вчителів Павлівської середньої школи широко впроваджується у практику методичної роботи сучасних закладів середньої загальної освіти.

Ключові слова: молодий учитель, професійне становлення, педагогічна майстерність, погляди В. Сухомлинського.

THE WORK WITH YOUNG TEACHERS OF V. SUKHOMLYNSKYI'S PEDAGOGICAL HERITAGE IN TODAY'S PERSPECTIVE

Fedyaeva Valentina, Doctor of Sciences (in Pedagogy), Professor, Kherson State University
ORCID 0000-0002-8658-1875
E-mail: valentina.fediaieva@gmail.com

Butenko Natalia, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kherson State University
ORCID 0000-0003-3039-0946
E-mail: butenkoni@online.ua

The article reveals the current and pending issue of a young teacher professional formation. The thorough analysis of scientific literature source enabled the possibility to specify the term «young teacher» as there is no single and unified approach among the researchers towards its definition. Having summarized different scientific viewpoints it has been suggested to distinguish such fundamental criteria for the term defined as professional training and professional activity. The very first steps of the young teacher who only starts his/her professional activity will provide for

his/her professional skills formation and development in future.

It has been proved that the scientific results achieved and formulated by the prominent pedagogue V. Sukhomlynskyi have a lot of things in common with the pedagogical experience of today and have not lost their importance and significance for modern teaching/learning process. The experience of teachers' professional skills and mastery formation and development generated in Pavlyska secondary school is widely implemented into practice of methodological activity in many secondary educational establishments nowadays. Except the traditional and efficient methodological activities and types of events used in Pavlyska secondary school, there were teachers' councils, methodological unions, psychological and pedagogical seminars, young teachers schools, lesson and pedagogical events attendance and analysis.

It has been stated in the article that according to the results of the written and oral opinion polls we had conducted the conclusion may be made that the great part of young teachers does not feel confident as for their mastery of modern educational and innovative didactic techniques and methods. Though, on the other hand, they showed the quite advanced level of technical means mastery and skills that are applied in the system of blended learning. The research revealed that the more active is the support of school management and more experienced teachers more successful is the way of young teachers' professional development. The following conditions have also been defined as quite useful: young specialists-friendly atmosphere, appropriate methodological work organization. Such conditions are believed to be helpful for teachers who only start their professional career and motivate them to improve their skills and abilities, to promote their creative potential.

Keywords: *young teacher, professional development, pedagogical skill, views of V. Sukhomlynsky.*

Постановка проблеми. Оновлення та розбудова національної системи освіти України потребує підготовки нового покоління вчителів, які мусять мати високий рівень сформованої педагогічної майстерності.

Сучасні суспільно-політичні, соціально-економічні процеси, становлення національної самосвідомості, імплементація законів «Про вищу освіту» (2014) і «Про освіту» (2019), Концепції «Нова українська школа» (2016) зумовлюють необхідність істотних змін у підготовці педагогічних кадрів. Школі потрібен новий учитель – високоосвічений, творчий, гармонійно розвинений, такий, що вільно володіє сучасними педагогічними й інформаційно-комунікаційними технологіями, особливо в умовах змішаного навчання. За таких умов нового звучання набуває функціонування єдиної системи неперервної педагогічної освіти, у якій особливе місце посідає період професійного становлення молодого вчителя.

Однією з найбільш важливих проблем формування педагогічної майстерності педагога-початківця є практичне входження в педагогічну професію, включення у систему безпосередньої професійної діяльності. Перші роки професійної діяльності молодого вчителя у подальшому забезпечать його успішне професійне зростання.

Актуальною є думка М. Рубінштейна про те, що у вищому навчальному закладі закладається лише фундамент для становлення вчителя. Учений зазначає, що «молодий педагог, який закінчив навіть найдосконаліший педагогічний навчальний заклад, ніколи не може бути повністю готовим. Під час набуття власного досвіду педагогічної діяльності, живої участі у справі відбувається справжнє дозрівання і перевірка, доповнення, розгортання того, що було засвоєне в процесі навчання, тобто становлення молодого вчителя» [8, с. 84]. Тому молоді вчителі потребують відповідної уваги та допомоги.

Особливе місце серед когорти відомих українських педагогічних постатей, які розглядали питання професійного становлення молодого вчителя, посідає постать директора Павлівської середньої школи на Кіровоградщині В. О. Сухомлинського. У своїх працях «Павлівська середня школа». «Розмова з молодим директором школи», «Серце віддаю дітям» та ін. відомий педагог виділяє в загальній педагогічній системі підсистему шляхів професійного становлення молодого вчителя. Це і визначило тему та завдання нашої публікації – визначити й обґрунтувати систему роботи адміністрації школи й колег із молодими вчителями для більш ефективного процесу їхнього професійного становлення з урахуванням досвіду В. О. Сухомлинського в умовах сьогодення. Як провідну системоутворювальну категорію ми обрали процес педагогічного спілкування дирекції школи й колег із молодими вчителями за різних умов.

Метою статті є аналіз поглядів В. Сухомлинського щодо професійного становлення молодого вчителя в закладах загальної середньої освіти крізь призму теорії та практики сучасного процесу і умов, які сприяють ефективності цього процесу.

Завдання публікації:

на основі вивчення спадщини В. Сухомлинського і аналізу стану роботи шкіл м. Херсона з'ясувати умови й фактори оптимального педагогічного спілкування адміністрації й колег із молодими вчителями;

визначити напрями удосконалення спілкування членів педагогічного колективу з педагогами-початківцями з метою їхнього професійного становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в Україні виконано певний обсяг досліджень, присвячених різним аспектам професійної діяльності педагога-початківця. Окремі праці присвячені історії становлення підготовки вчителя на різних історичних етапах розвитку освіти й педагогічної науки в Україні. Зокрема, ці питання досить ґрунтовно розкрито у виданні Національної академії педагогічних наук України за редакцією В. Г. Кременя «Історія вищої педагогічної освіти України» [5].

Окремі історико-педагогічні дослідження розвивають погляди, ідеї, концепції відомих українських учених щодо роботи з молодими вчителями, наприклад, це праці Е. Барбіної, О. Пехоти, Н. Кічук, В. Радула, В. Андрущенко, В. Сухомлинського, О. Попова, І. Зязюна.

Проблеми теоретичних і методичних основ професійної підготовки майбутніх учителів відображено у дослідженнях О. Савченко, В. Лугового, В. Сластьоніна, А. Кузьмінського, Л. Кондрашової, В. Гриньової.

Показником рівня розвитку професійності молодого вчителя на початкових етапах самостійної діяльності є його соціальна зрілість. Проблеми соціальної адаптації та формування соціальної зрілості вчителя досліджував В. Радул. Особистісна соціальна зрілість має такі компоненти: відповідальність, саморозвиток, толерантність тощо. Професійне становлення тісно пов'язане із соціальною зрілістю молодого вчителя. На думку вченого, «вивчення соціальної зрілості молодого учителя необхідне для цілеспрямованого стимулювання його професійного самовиховання, розвитку ініціативи, формування особистого стилю

навчально-виховної діяльності» [12].

На думку академіка І. Зязюна, розробника теорії педагогічної майстерності вчителя, основним завданням етапу професійної адаптації молодого вчителя є оволодіння основами педагогічної майстерності. Учений дає таке визначення поняття «педагогічна майстерність» – це «комплекс властивостей особистості (гуманістична спрямованість діяльності учителя, професійна компетентність, педагогічні здібності, педагогічна техніка), що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності» [4]. Ученим здійснено порівняльний аналіз діяльності вчителя-майстра і вчителя-початківця, а це дало можливість визначити аспекти професійного становлення молодого педагога.

Актуальними в умовах сьогодення є погляди В. О. Сухомлинського на професійне становлення молодого педагога. Це розкрито у таких працях: «Павлицька середня школа», «Сто порад учителеві», «Розмова з молодим директором школи», «Високе покликання педагога» та ін.. Зокрема, він зазначав, що вчитель-початківець не завжди приходить до школи з уже готовими професійними якостями. «Тому необхідна копітка робота з цією людиною, і вона стає справжнім учителем насамперед завдяки обстановці творчої праці педагогічного колективу» [14].

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи проблему становлення молодого вчителя, ми почали із уточнення сутності цього поняття. Аналіз досліджень соціологів, психологів, педагогів показав, що однозначного визначення немає. Так, В. Радул, який досліджував проблему соціальної зрілості молодого вчителя, бере за основу віковий період; Т. Чувакова, яка описує у своїх роботах професійне становлення молодого вчителя, теж акцентує увагу на віці педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти України і називає їх інтелектуальним іпотенціалом вітчизняної освіти.

О. Мороз зазначає, що «молодий вчитель – це учитель, що починає свій трудовий шля, випускник педагогічного навчального закладу» [9].

О. Шевченко, досліджуючи проблему професійного становлення вчителя-початківця в системі післядипломної педагогічної освіти, стверджує, що «саме перші три роки професійної діяльності вчителя визначають характер його подальшого професійного буття і є найбільш сензитивними для зовнішнього впливу» [2].

На думку М. Сметанського, професійне становлення молодого вчителя припадає на вік від 23–25 до 28–30 років.

Ми зупинимось на такому визначенні поняття «молодий вчитель»: це педагогічний працівник, який закінчив вищий навчальний заклад і працює на посаді за спеціальністю, якою оволодів під час професійного навчання, незалежно від віку, і починає самостійну професійну діяльність.

Професійне становлення молодого вчителя в умовах сучасних процесів в освіті відображено в Законі України «Про повну загальну середню освіту». У ньому зазначено, що «особи, які не мають досвіду педагогічної діяльності та приймаються на посаду педагогічного працівника, протягом першого року роботи повинні пройти педагогічну інтернатуру. Педагогічна інтернатура має

передбачати заходи, що забезпечать здобуття та/або вдосконалення професійних компетентностей і педагогічної майстерності протягом першого року професійної діяльності педагогічного працівника. До них належать супровід та підтримка у педагогічній діяльності з боку досвідченого педагогічного працівника (педагога-наставника); різні форми професійного розвитку (відвідування навчальних занять, опрацювання відповідної літератури тощо) [3].

У період реформування освіти одним із важливих завдань для педагогічних працівників є вивчення і впровадження невичерпної спадщини педагогічних ідей Василя Олександровича Сухомлинського, які й дотепер не втратили своєї актуальності.

Вивчення праць В. Сухомлинського та аналіз анкетного дослідження у школах Херсонської області серед молодих учителів свідчить, що досвід формування майстерності учителів Павлівської середньої школи широко впроваджується в практику методичної роботи сучасних закладів середньої освіти. Нами запропоновано для анкет такі питання:

Якою є система самоосвіти, підвищення кваліфікації, яка склалася у Вашій школі?

Чи ознайомлені Ви з системою підвищення майстерності молодого вчителя в Павлівській школі, де працював В. Сухомлинський?

Що особливо Вам імponує в цьому досвіді?

Які загальношкільні заходи (педради, методоб'єднання, психолого-педагогічні семінари, ділові, рольові ігри, школа молодого вчителя, тощо) найбільше Вам запам'яталися? Чому?

Чи є у Вас наставники?

Скільки уроків відвідав у Вас керівник навчального закладу, наставники?

Яку методичну допомогу Ви дістали від них?

За якими критеріями оцінюється робота молодого вчителя?

Чи є у Вас індивідуальні плани самоосвіти та завдання з урахуванням науково-дослідної роботи?

Викликає захоплення результат. Напрацювання видатного педагога важливі для використання і сьогодні.

Показовою в цьому сенсі є праця Василя Олександровича «Павлівська середня школа». Зокрема, педагог наголошує, що «керівник школи буде хорошим, авторитетним наставником учителів і учнів лише доти, поки він удосконалює свою майстерність і майстерність учителя й вихователя. Хороший директор – це насамперед добрий організатор, вихователь і дидакт не тільки щодо дітей, яких він навчає на своїх уроках, а й щодо всіх вихованців школи та вчителів»[т. 4; с. 31]. Дослідження підтверджує, що директори шкіл особливу увагу приділяють роботі з молодими вчителями.

Характеризуючи хорошого вчителя, Василь Олександрович зазначає, що «гордістю школи стає вчитель, який сам небайдужий до проблем, над якими б'ється його наука, здатний до самостійного дослідження» [т. 4; с. 49]. Таку діяльність у професійному становленні вчителя В. О. Сухомлинський називав «першою сходинкою до педагогічної мудрості» [14]. Значна кількість випускників

ХДУ є одночасно вчителями практиками й аспірантами кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту.

«Найкращу оцінку даємо вчителям, у яких любов до дітей поєднується з творчим інтересом до проблем науки» [14, с.50].

У Павлиській школі традиційними були такі заходи: педради, методоб'єднання, психолого-педагогічні семінари, школа молодого вчителя, на яких «життєва мудрість, поглиблена знанням педагогічної теорії, допомагає старшим учителям передавати своїм молодшим товаришам не тільки педагогічну майстерність, а й душевність, людяність» [14, с. 62]. Учителю сьогодення теж потребує прояву духовних основ педагогічної майстерності, що й прагнуть сформувати директори шкіл у молодих учителів.

Як правило, випускники ЗВО потребують індивідуальної практичної допомоги. В. Сухомлинський здійснював це під час відвідування серії уроків учителя з їх детальним аналізом. «Індивідуальна робота з учителем передбачає, з одного боку, вивчення тих методів виховання, які він застосовує, а з другого – надання йому практичної допомоги» [14]. Усі опитані нами молоді учителі зазначили, що відвідування їхніх уроків завучем, директором є суттєвою допомогою у становленні їхньої майстерності.

Видатний педагог залишив таку пораду для роботи з молодими учителями: «Якщо ви працюєте з малодосвідченим педагогом, то відкрийте перед ним спочатку хоча б крихту майстерності. Але як прищеплена брунька не пробудиться доти, поки в підщепі не почнеться бурхливий рух соків, так і добрий досвід не приживеться, поки в того, хто хоче перейняти такий досвід, не буде для цього умов: загальної культури, кругозору, знань із педагогіки і методики, уміння зрозуміти духовне життя дитини. Створити педагогові ці умови важче, ніж показати йому готовий досвід і добитися, щоб він добре зрозумів суть досвіду» [14].

Аналіз педагогічної спадщини В. Сухомлинського засвідчив, що в Павлишській школі питання роботи молодого вчителя розглядалися в площині п'ятих підсистем: «учитель–адміністрація», «учитель–колеги», «учитель–діти», «учитель–батьки», «учитель–педагогічний колектив школи в цілому», що разом визначало бажання й уміння молодого вчителя працювати в школі.

Також, слідом за Василем Олександровичем, наголошуємо, що успішність роботи молодого вчителя залежить від таких компетентностей (складових, вчинків):

- постійного залучення молодого вчителя до активного професійного спілкування із членами педагогічного колективу під час проведення занять;

- створення «гуманної атмосфери» для педагогічної діяльності педагога–початківця;

- активної участі у реалізації завдань, організації навчально-виховного плану школи усіма членами педагогічного колективу;

- розвитку педагогічних умінь, до яких В. Сухомлинський відносив: рівень розвитку виховних умінь педагога і рівень розвитку дидактичних умінь;

- надання адміністрацією школи – директором, його заступниками, головами

педагогічних об'єднань – допомоги у розв'язанні молодим учителем виховних, дидактичних, освітніх завдань.

Проведене нами дослідження показало, що на сьогодні тільки п'ята частина молодих учителів володіють сучасними виховними й інноваційними дидактичними технологіями, незважаючи на високий рівень володіння технічними засобами в системі змішаного навчання.

Оцінюючи свої взаємовідносини з адміністрацією й колегами у процесі отримання науково-методичної допомоги (під час підготовки і проведення уроків, виховних заходів тощо), 60,4% молодих учителів оцінили їх як середні (офіційні), 22,4% – як хороші (дружні) і десь 21,6% – як незадовільні (конфліктні)).

Нами було проведено співбесіди щодо взаємин у підсистемах «молодий учитель–адміністрація» і «молодий учитель–колеги», що дозволило нам визначити основні фактори, що впливають на рівень стосунків у цих підсистемах: готовність усіх учасників освітнього процесу до спілкування й колективної діяльності в школі, зокрема й самого молодого вчителя; а також соціально-психологічні фактори – структура педагогічного колективу, у якому працює молодий вчитель, атмосфера, традиції, інноваційність, перспективність, робота з батьками, умови роботи випускника закладу освіти в ньому.

В. Сухомлинський у своїх працях, у практичній діяльності наголошував і на таких важливих аспектах роботи, як дотримання професійно-емоційних норм поведінки молодого вчителя, ставлення молодих учителів до педагогічної праці, до членів педагогічного колективу.

Характеризуючи ставлення молодих учителів до праці, директори шкіл відзначають, що майже у третій частині з них (26,8%) ці якості не досить розвинені, у 46,3% – розвинені середньо і у 27,3% – розвинені добре. За іншим показником – ставленням до педагогічного колективу – результати такі: у 24,6% – ці якості розвинені добре, у 35,42% – середньо, у 40% – нижчі за середнє. Також непоодинокі випадки завищеної самооцінки вчителів у ставленні до старших колег-учителів.

Дослідження показало, що чим вищий рівень володіння молодими вчителями виховними і дидактичними технологіями, чим більша допомога з боку адміністрації школи й колег, чим активніше залучення до розв'язання актуальних завдань закладом освіти, чим вища інноваційність у всіх сферах шкільного життя, – тим успішнішим є шлях професійного становлення.

У своїх працях В. Сухомлинський розкрив шляхи й етапи роботи з молодими вчителями.

Бесіди директора школи з молодими фахівцями для встановлення подальших ділових стосунків, з'ясування їх готовності працювати, знайомство із традиціями школи тощо, що в цілому закладає перспективи роботи вчителя в школі.

За нашими дослідженнями, 72% директорів шкіл і 68% молодих учителів вважають їх важливими, необхідними, але разом із тим зазначають, що форма і зміст розмови з директором не завжди виправдовує їхні очікування.

Наступним етапом у школах є інструктаж і контроль, що полягає в оцінці

відвіданих занять, виховних заходів. Більшість молодих учителів не задоволені їхнім проведенням (68%), як за змістом, так і формою, директори шкіл переважно проводять аналіз, а не допомагають у підготовці до уроку, як робив В. Сухомлинський.

У цілому молоді вчителі оцінюють роботу директора школи так: 48% – дали високу оцінку, 36% – середню, 16% – низьку. Такі результати свідчать про необхідність підвищення якості роботи директорів шкіл із молодими спеціалістами, важливість покращення змісту й форм проведення роботи з ними.

В. Сухомлинський велику увагу приділяв питанням соціально-психологічного клімату в колективі, який визначає характер взаємостосунків у ньому.

За нашим дослідженням, тільки 52% молодих учителів визначили його як дружній, 38% – недостатньо дружній, 10% – не дружній (навіть конфліктний, що, безумовно, негативно впливає на професійне становлення будь-якого вчителя). Особливо молодого, усе це відбивається на його ставленні до роботи, до професії вчителя, до бажання працювати вчителем. Адже молоді вчителі надають великого значення своїм взаємостосунками із колегами, оскільки педагогічна діяльність учителя-початківця проходить безпосередньо в учительському колективі.

Василь Олександрович надавав таку пораду молодим учителям: «Чим більше ви вивчаєте й спостерігаєте досвід своїх старших колег, тим необхідніші вам самоспостереження, самоаналіз, самовдосконалення, самовиховання. На основі самоспостереження, самоаналізу у вас народжуватимуться власні педагогічні ідеї» [14, с. 524].

Видатний учений був глибоко переконаний, що молодий учитель стане майстром педагогічної справи лише за «умови спільності (його і дітей) духовного життя, інтелектуальних, трудових, творчих інтересів» [14, с. 82–83].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. На підставі зазначеного вище можемо зробити висновок, що для професійного становлення молодих учителів у закладі загальної середньої освіти необхідні такі умови: створення доброзичливого ставлення до молодого фахівця, організація належної методичної роботи, які будуть допомагати вчителям-початківцям, спонукати їх до вдосконалення власних знань, умінь і навичок, підвищувати їхній творчий потенціал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В., Дорогань С. Світоглядна культура сучасного вчителя: проблема формування. *Вища освіта України*. 2002. № 3. С. 15–23.
2. Дьяченко Б. А. Розвиток професіоналізму молодого вчителя в системі післядипломної освіти: дис.... канд. пед. наук., спец. 13.00.04. Київ, 2000. 209 с.
3. Закон України «Про повну загальну середню освіту». *Відомості Верховної Ради*. 2020, № 31. С. 226.
4. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : підруч. Київ: СПД Богданова А.М., 2008. 376 с.
5. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Розвиток. Результати. Київ : Грамота, 2005. 448 с.
6. Курлянд З. Н. Професійна мобільність – передумова професійного становлення майбутнього вчителя. *Наука і освіта*. 2005. № 7–8. С. 40–42.

7. Литвин Л. І. Наставництво як ефективна форма розвитку молодого вчителя. *Наукові записки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. Вип. 74. С. 70–72.
8. Максимець М. Проблеми професійного становлення молодого вчителя. *Вісник львів. ун-ту. Серія педагогічна*, 2007. Вип. 22. С. 75–83.
9. Мороз А. Г. Профессиональная адаптация молодого учителя : монография. К., 1998. 326 с.
10. Орлов В. Ф. Професійне становлення фахівця (з досвіду теоретикометодичних досліджень) *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи*. Хмельницький, 2003.
11. Половенко О. В. Розвиток творчості вчителя у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний вісник*. 2013. № 2/3. С. 56–58.
12. Радул В. В. Соціальна зрілість молодого вчителя : монографія. К.:Вища школа, 1997. 269 с.
13. Рубинштейн М. М. Проблемы учителя: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В. А. Сластёнина. М., 2004. С. 84.
14. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. Т.4. К. : Радянська школа, 1977. 640 с.

REFERENCES

1. Andrushchenko V., Dorohan S. Svitohliadna kultura suchasnoho vchytelia: problema formuvannia Vyshcha osvita Ukrainy. 2002. № 3. S. 15–23 [in Ukrainian].
2. Diachenko B. A. Rozvytok profesionalizmu molodoho vchytelia v systemi pisliadyplomnoi osvity: Dys.... kand. ped. nauk. K., 2000 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu» Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2020, № 31, st. 226 [in Ukrainian].
4. Ziaziun I. A. Pedahohichna maisternist : pidruch. K.: SPD Bohdanova A.M., 2008. 376 s. [in Ukrainian].
5. Kremen V. H. Osvita i nauka v Ukraini – innovatsiini aspekty. *Stratehiia. Rozvytok. Rezultaty*. K. : Hramota, 2005. 448 s. [in Ukrainian].
6. Kurliand Z. N. Profesiina mobilnist – peredumova profesiinoho stanovlennia maibutnoho vchytelia . Nauka i osvita. 2005. № 7–8. S. 40–42 [in Ukrainian].
7. Lytvyn L. I. Nastavnytstvo yak efektyvna forma rozvytku molodoho vchytelia. *Naukovi zapysky*. Kirovohrad : RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2008. Vyp. 74. S. 70–72. [in Ukrainian].
8. Maksymets M. Problemy profesiinoho stanovlennia molodoho vchytelia. *Visnyk lviv. un-tu. Seriia pedahohichna*, 2007. Vyp. 22. S. 75–83 [in Ukrainian].
9. Moroz A. H. Professyonalnaia adaptatsiia molodoho uchytelia : monohrafiia. K., 1998. 326 s. [in Ukrainian].
10. Orlov V. F. Profesiine stanovlennia fakhivtsia (z dosvidu teoretykometodychnykh doslidzhen) *Profesiine stanovlennia osobystosti: problemy i perspektyvy*. Khmelnytskyi, 2003 [in Ukrainian].
11. Polovenko O. V. Rozvytok tvorchosti vchytelia u pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho. *Pedahohichniy visnyk*. 2013. № 2/3. S. 56–58 [in Ukrainian].
12. Radul V. V Social maturity of a young teacher: a monograph. K. : Higher school, 1997. 269 с.
13. Rubynshtein M. M. Problemy uchytelia: Ucheb. posobyie dlia stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenyi / Pod red. V. A. Slastënyina. M., 2004. S. 84 [in Russian].
14. Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory : v 5-ty t.4. K. : Radianska shkola, 1977. S. 640 [in Ukrainian].